

Dr MIRKO OBRADOVIĆ

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

UTICAJ PLUTARHOVIH DELA U ANTICI

Apstrakt: Rad je posvećen uticaju koji su dela Plutarha iz Heroneje, filozofa i polihistora, i verovatno najplodnijeg grčkog proznog pisca epohe principata, vršila u starini između, otprilike, II i VI veka naše ere. Autor članka prati recepciju Plutarha u delima njegovih prijatelja i mlađih savremenika (Favorin, Elije Aristid, Aul Gelije, Apulej, Galen), kod kasnijih biografa, filozofa i doksografa (Amintijan, Damofil, Diogen Laertije, Porfirije, Atenej, Proklo), značajnih istoriografa iz perioda Rimskog carstva (Apijan, Dion Kasije), ranohrišćanskih pisaca i crkvenih otaca (Klement Aleksandrijski, Evsevije, Dion Hrisostom, Grigorije iz Nise, Vasilije Veliki), pa sve do poznoantičkih i ranovizantijskih istoričara, pesnika i proznih pisaca (Julijan Apostata, Amijan Marcelin, Agatija).

Ključne reči: Plutarh iz Heroneje (oko 46–posle 120. nove ere), filozofija, istoriografija, hrišćanski pisci, retori, tradicija, pozna antika.

Plutarh iz Heroneje (oko 46–posle 120. god. n.e.) je, bez sumnje, mnogima bio, a i danas jeste jedan od najomiljenijih antičkih pisaca. Njegovi *Uporedni životopisi* i po tematici raznovrsni eseji sabrani u okviru *Etičkog zbornika* predstavljaju pravu riznicu znanja o grčko-rimskom svetu iz ugla jednog polihistora, filozofa i biografa. Svojim enciklopedijskim znanjem i mnogostrukim interesovanjima Plutarh je od zaborava sačuvao mnoge pisce čija su dela bila izgubljena još u antici. Zato nije čudo da je Plutarh i tokom čitavog srednjeg veka čitan i izučavan na vizantijskom Istoku, a u periodu humanizma i renesanse ponovo „otkriven“ na Zapadu. Ako se na renesansu u Evropi može gledati kao na pobedu i vaskrs antike, onda su toj pobedi Plutarhova dela doprinela u značajnoj meri. Plutarh se našao u društvu onih malobrojnih velikih pisaca antike čije je voluminozno delo još u eposi renesanse publikovano na Zapadu i prevedeno na latinski, ali i na moderne evropske jezike. Veliko je pitanje da li bismo, na primer, danas imali neke Šekspirove drame (*Julije Cezar*, *Korijolan*, *Antonije i Kleopatra*) da najvećem dramskom pesniku u novijoj istoriji nisu bili dostupni Plutarhovi *Uporedni životopisi* u prvom prevodu na engleski Tomasa Norta. Ova svojevrsna „plutarhomanija“

traje u manjoj ili većoj meri sve do današnjeg dana. I pisac ovih redova bi se mogao uvrstiti u one ljubitelje Plutarha „trajno zaražene“ šarmom, učenošću, moralnim nazorima i širinom pogleda slavnog Heronejanina.

Manje je, međutim, poznato da je Plutarh već u antici bio rado čitan i navođen pisac. Iako se, za razliku od modernih vremena, tu teško može govoriti o „plutarhomaniji“, veliki broj pisaca iz epohe rimskog carstva, naročito onih sa visokim retorskim i filozofskim obrazovanjem, koriste i parafriziraju mnoge Plutarhove radove i visoko cene njegove sudove o različitim pitanjima. Njihov broj, samo kada je reč o sačuvanim autorima, ide i do nekoliko desetina, među kojima ima istaknutih filozofa, istoriografa, biografa, hrišćanskih apologeta. Bez obzira na tu činjenicu, ova tema nije u dovoljnoj meri bila interesantna modernim istraživačima, pa se najbolja studija o Plutarhovom uticaju u antici još uvek može pročitati u okviru izvrsne Hirzelove monografije posvećene Plutarhu, a objavljene preavno stotinu godina.¹ Pitanjima o uticajima Plutarhových dela na njegove savremenike i poznije antičke pisce bavio se i najveći moderni poznavalac Plutarha Konrad Cigler u okviru svog klasičnog i do danas neprevaziđenog članka (sa svim karakteristikama sveobuhvatne monografije) o Plutarhu objavljenog u *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*,² a svoj doprinos ovoj temi dao je i naš najveći helenista Miloš Đurić, takođe veliki poštovalac dela najslavnijeg Heronejanina, u svojoj monumentalnoj *Istoriji helenske književnosti*.³ Da ova tema pruža dovoljno materijala za ozbiljna i sveobuhvatna istraživanja pokazala je, međutim, međunarodna naučna konferencija održana pre petnaestak godina u Italiji i koja je upravo bila posvećena Plutarhovom kulturnom nasleđu u periodu od antike do renesanse, a gde se nekoliko uspešnih radova bavilo uticajem Plutarhových misli i dela na poznije antičke pisce.⁴

Na početku ovog prikaza starih pisaca i njihovih dela na koje je Plutarh neposredno vršio uticaj, treba reći da su uspomenu na svog slavnog pretka čuvali takođe i Plutarhovi potomci, od kojih su neki s ponosom isticali da su, kao i njihov predak, filozofi platoničari. Nekoliko natpisa iz II i III veka naše ere možda najbolje svedoče o ugledu koji je Plutarhova porodica uživala u Heroneji i uopšte u Heladi carske epohe.⁵ Tako sofista (σοφιστής) i sveštenik (κῆρυξ) misterijskog kulta u Eleusini Nikagora još sredinom III veka navodi da je potomak (ἑκγονος) filozofa Plutarha i njegovog sinovca Seksta (filozofa stoika i jednog od učitelja cara Marka Aurelija).⁶ Po-

¹ R. Hirzel, *Plutarch*, Leipzig 1912, Kapitel VIII: *Nachwirken Plutarchs im Altertum*.

² K. Ziegler, *Plutarchos von Chaironeia*, *RE* XXI (1951), cols. 947–949.

³ M. N. Đurić, *Istorija helenske književnosti*, Beograd 1986⁴, str. 730–31.

⁴ I. Gallo (ed.), *L'eredità culturale di Plutarco dall'Antichità al Rinascimento*. *Atti del VII Convegno plutarcheo Milano-Gargnano*, 28–30 maggio 1997, Napoli 1998.

⁵ *IG* VIII 3423, 3425 (iz Heroneje) = *Syll.*³ 844 AB; *IG* II² 3814 (iz Eleusine) = *Syll.*³ 845.

⁶ *Syll.*³ 845. Za ovoga Nikagoru i njegovog sina Minucijana leksikon *Suda* beleži da su bili značajni pisci i retori (*Suda* N 373; *M* 1087), a ugledni potomci ove porodice mogu se izgleda pratiti sve do prve polovine V veka. Upor. F. Millar, *Rome, the Greek World, and the East*, Vol. II, *Government, Society, and Culture in the Roman Empire*, Chapel Hill and London 2004, str. 274–276; M. Heath, *Menander: A Rhetor in Context*, Oxford 2004, str. 60–62.

sebno je, međutim, zanimljivo da se na srodstvo sa Plutarhom i Sekstom poziva i Lucije, glavni junak slavnog Apulejevog fantastično-satiričnog romana *Metamorfoze* (*Zlatni magarac*).⁷ To ne treba da čudi jer je Apulej, baš kao i Plutarh, bio pristalica Platonovog učenja, istina u jednom posebnom, nešto mističnijem obliku. S druge strane, magijske radnje i orijentalni kultovi, pre svih kult Izide, imaju centralno mesto u romanu *Metamorfoze*, a dobro je poznato da je Plutarh već u stariji bio čuven po svom poznavanju egipatske religije i spisu o Izidi i Ozirisu (*De Iside et Osiride*). Iz tih razloga se navedeno srodstvo mora posmatrati, pre svega, na literarnoj i filozofskoj ravni, odnosno može da ukaže na to da se sam autor romana Apulej divio Plutarhu i bio poklonik njegovog učenja i pogleda na svet.⁸

Koliko je, međutim, Plutarh bio cenjen već kod svojih nešto mlađih savremenika, predstavnika takozvane *druge sofistike*, pokazuje slučaj Plutarhovog bliskog prijatelja i učenika, retora i skeptičkog filozofa Favorina. Favorin, rodom iz Arelate u Galiji (modernog Arla u Francuskoj), živeo je i stvarao u Rimu i Heladi između, otprilike, 80. i 160. godine n.e. Plutarha je smatrao svojim učiteljom, a sam je bio učitelj Heroda Atičanina, Aula Gelija, Frontona, kao i cara Hadrijana, a ujedno je i najstariji od sačuvanih pisaca (istina, samo u fragmentima) koji pominje Plutarha.⁹ Pored toga što je bio odličan retor, Favorin je smatran gotovo jedinstvenim u stariji po tri stvari: bio je Gal koji je govorio i pisao grčki, takođe i evnuh koga su savremenici i protivnici opisivali i kao hermafrodita (*sine testiculis natus*), ali i građanin koji je imao ozbiljan konflikt sa rimskim carem (Hadrijanom) i uspeo ovoga da nadživeti.¹⁰ Favorin, iako filozof skeptik i veliki poštovalac Aristotela, cenio je Plutarha kao platoničara koji u sveprisutnoj dominaciji skeptičara nad Akademijom nije video raskid sa Platonovom filozofijom, već je dosledno branio tezu o kontinuitetu i jedinstvenosti Akademiji.¹¹ Odnos Plutarha i Favorina bio je veoma srdačan, a zna se da je Favorin nekoliko svojih danas izgubljenih dela posvetio Plutarhu, a izvesno je da je i sam Plutarh posvetio bar jedan od svojih radova, naslovljen *O prvom principu hladnoće* (*De primo frigido*), svom omiljenom prijatelju i učeniku Favorinu.¹² Čuveni le-

⁷ Apuleius, *Met.* I 2, gde se za Seksta naglašava da je unuk ili nećak (*nepos*) Plutarhov. Na drugom mestu (*Met.* II 3), Lucijeva tetka po majci Birena ističe da oni vode poreklo od Plutarhove porodice (*nam et familia Plutarchi ambae prognatae sumus*).

⁸ O ovim pitanjima postoji obimna literatura, a na ovom mestu skrećem pažnju samo na poslednju meni dostupnu studiju o magiji i izvorima saznanja u Apulejevim *Metamorfozama*: S. Frangoulidis, *Witches, Isis and Narrative: Approaches to Magic in Apuleius' Metamorphoses*, Walter de Gruyter, Berlin–New York 2008.

⁹ Dial. II 122f. Upor. Hirzel, nav. delo, str. 74.

¹⁰ Car Hadrijan ga je 130. godine n.e. proterao na ostrvo Hios, ali ga je njegov naslednik Antonin Pije vratio u Rim 138. godine. Upor. E.-G. Schmidt, *DNP* 4, 1998, 450–51, s.v. Favorinus.

¹¹ Skepticizmu kao misaonoj orijentaciji bliska je filozofija tzv. Srednje akademije (osnivač Arkesilaj) i Novije akademije (osnivač Karnead). Upor. A. M. Ioppolo, *The Academic Position of Favorinus of Arelate*, *Phronesis* 38, 1993, 185–186.

¹² Esej *De primo frigido* napisan je u formi pisma Favorinu, a on se javlja kao govornik i u Plutarhovim *Gozbenim razgovorima* (*Συμποσιακά*). Upor. Ziegler, nav. delo, 675;

kar i filosof Galen iz Pergama navodi da je Favorin, između ostalog, sačinio i delo *Protiv Epikteta* (πρὸς Ἐπίκτητον) u kome Onesimo, Plutarhov rob, polemika sa slavnim stoičkim filosofom Epiktetom. Očigledno je da je Favorin smatrao da Epiktet nije dostojan da ukrsti argumente sa samim Plutarhom, već samo sa njegovim učenim robom. Delo, naravno, nije sačuvano, ali sama činjenica da Plutarhov rob vodi polemiku sa Epiktetom, bivšim robom, može da ukaže na oštar ton koji je rasprava nosila. Iz tog razloga se i Galen osetio pozvanim da napiše spis u odbranu Epikteta, a protiv Favorina, koji, na žalost, nije sačuvan (*Za Epikteta protiv Favorina*).¹³ S druge strane, i sam Galen, koji u svojim filosofskim razmišljanjima daje prednost stoičkom učenju u odnosu na platoničare, rado je koristio Plutarha i njegova dela. U delu *De placitis Hippocratis et Platonis* (*O Hipokratovim i Platonovim uverenjima*), u kome Galen, manirom lekara koji hoće da bude filosof, objašnjava anatomiju uz pomoć Platonovih pojmova, govori se o Plutarhu kao o ekspertu za homerske studije.¹⁴ Od slavni lekara carske epohe, Plutarha je, bez sumnje, čitao i Oribasije (4. vek), takođe rodod iz Pergama, lični lekar cara Julijana Apostate i autor jedne goleme *Lekarske enciklopedije* (sastavljenje u čak 72 knjige), kao i skraćenog medicinskog priručnika za kućnu upotrebu.¹⁵

Sličan status eksperta za homerske studije, ali i autoriteta u drugim naučnim disciplinama, uživao je Plutarh i kod Aula Gelija, autora čuvenog dela *Atičke noći* (*Noctes Atticae*), koje sadrži obimnu zbirku citata iz antičkih pisaca na temu filosofije, istorije, gramatike i srodnih disciplina. Izgleda da je učenik Gelije, koji je bio učenik i prijatelj pomenutog Favorina, ali i prijatelj Heroda Atičanina, retora Frontona i drugih najobrazovanijih ljudi onoga doba, svoje *Atičke noći* koncipirao prema Plutarhovim *Gozbenim razgovorima*.¹⁶ Gelije i započinje *Atičke noći* citirajući upravo Plutarhovo tumačenje Pitagorinog određenja Heraklove telesne veličine na osnovu izgubljene Plutarhove rasprave koja je verovatno nosila naziv *O Heraklovom životu*.¹⁷ Aul Gelije je i u drugim knjigama svog voluminoznog dela (sastavljenog u čak 20 antičkih knjiga) rado i često citirao Plutarha, uglavnom se slažući sa onim o čemu je Plutarh raspravljao. Za Gelija je Plutarh čovek od neospornog naučnog autoriteta (*homo in disciplinis gravi auctoritate*),¹⁸ a na jednom

Ioppolo, nav. delo, str. 192 napom. 33. Za podatke o širokom krugu Plutarhových prijatelja kome je pripadao i Favorin, nezaobilazan je rad Bernadette Puech, *Prosopographie des amis de Plutarque*, ANRW II 33, 6, 1992, 4831–4893.

¹³ Galen, *De optima doctrina*, I 41. Upor. Ioppolo, nav. delo, str. 199 i d.

¹⁴ Galen, *De placitis Hippocratis et Platonis*, III 2, 18. Upor. Hirzel, nav. delo, str. 75. O Galenovoj filosofiji uopšte, upor. V. Nutton, *DNP* 4, 1998, 749–750, s.v. Galenos aus Pergamon.

¹⁵ Oribasius Med., *Synopsis ad Eustathium filium*, II 58, 12.

¹⁶ Već Hirzel, nav. delo, str. 74, ukazuje da Gelijevo delo formom i sadržinom podseća na Plutarhove Συμποσιακά.

¹⁷ Gel. I 1. Danas izgubljeni spis *O Heraklovom životu* (Ἡρακλέους βίος) izvesno je Plutarhov i naveden je pod brojem 34 u Lamprijinom katalogu. Upor. Ziegler, nav. delo, col. 697.

¹⁸ Gel. IV 11. Da je Plutarh uživao sličan status i kod drugih latinskih pisaca, upor. F. Stok, *Plutarco nella letteratura latina imperiale*, u I. Gallo (ed.), *L'eredità culturale di*

mestu navodi i zanimljivu anekdotu o Plutarhu i njegovom robu (verovatno se radi o već pomenutom Onesimu) iz usta platoničara Taurusa koji za Plutarha ističe da je „naš Plutarh, čovek velikog znanja i mudrosti“ (*Plutarchus noster, vir doctissimus ac prudentissimus*).¹⁹ Plutarhovi *Gozbeni razgovori* (Συμποσιακά) mogli su poslužiti i kao model grčkom piscu Ateneju iz Naukratisa za njegovu takođe veliku *Gozbu sofista* (Δειπνοσοφισταί), nastalu negde krajem II ili početkom III veka. Izvesno je da je jedino mesto gde Atenej direktno citira Plutarha i naglašava i njegov etnik (Πλούταρχος Χαιρονεύς), preuzeto upravo iz Plutarhovih *Gozbenih razgovora*.²⁰

Drugi vek naše ere i epoha Antonina su i doba velikog preporoda i novog procvata helenske misli i književnosti. Nova, učena književnost nastaje u bibliotekama, razvija se u malim književnim krugovima i nastoji, pre svega, da sačuva i popularizuje helenske ideje i vrednosti. Helenski pisci se trude da rimskom pobedniku otkriju vrednosti helenske prošlosti, nauke, filosofije, historiografije. U takvim prilikama Plutarhova raznovrsna dela, duboko utemeljena u helenskoj tradiciji, ali prijemčiva i rimskom pobedniku, dobijaju posebno na značaju. Odatle i verovanje među naučnicima da su mnogi sačuvani pisci epohe Antonina koristili Plutarha, čak i onda kada ga izrekom ne navode. To je možda već slučaj sa Flavijem Arijanom iz Nikomedije koji je, između ostalog, za svoju *Aleksandrovu anabazu*, pored istoričara koje navodi kao svoje najvažnije izvore (Ptolemeja Sotera i Aristobula iz Kasandrije), možda koristio i Plutarhovu biografiju *Aleksandra*.²¹ Plutarhove *Uporedne životopise* poznao je verovatno i veliki retor II veka Elije Aristid, putopisac Pausanija, a možda i rimski car stoik Marko Aurelije.²² Već je gore naglašeno da je jedan od carevih učitelja bio Plutarhov bliski rođak (sinovac ili sestrčić) Sekst iz Heroneje,²³ a učenom caru filosofu izgleda nije bio stran ni Plutarhov sistem parova i poređenja znamenitih Grka i Rimljana dosledno primenjen u *Životopisima*.²⁴ Izvesno je da je ovaj sistem uporednosti i paralelnih biografija bio poznat i retoru Eliju Aristidu.²⁵ Od grčkih istoričara iz istog perioda, Plutarhove *Uporedne životopise* je čitao i na njih se ugledao i istoričar Apijan iz Aleksandrije. On, poput Plutarha, u svojim *Građanskim ratovima* ne poredi Demostena i Cicerona samo kao besednike, već i kao političare i državnike.²⁶ Uti-

Plutarco dall'Antichità al Rinascimento. Atti del VII Convegno plutarcheo Milano-Gargnano, 28–30 maggio 1997, Napoli 1998, str. 55–80.

¹⁹ Gel. I 26, 4–9. O mogućoj pozadini ove priče u vezi sa već pominjanim Favorinom i Epiktetom, upor. W. Keulen, *Gellius the Satirist: Roman Cultural Authority in Attic Nights* (Mnemosyne Suppl. 297), Leiden–Boston 2009, str. 106–108.

²⁰ Athen. II 39. Verovatno nije slučajno ni to što se jedan od učesnika gozbe sofista kod Ateneja zove upravo Plutarh.

²¹ Kako je to već pokušao da dokaže R. B. Steele, *Plutarch's Alexander and Arrian's Anabasis, Classical Philology* 11, 1916, 419–425.

²² Upor. Hirzel, nav. delo, str. 75–6; Ziegler, nav. delo, col. 947.

²³ O kome se Marko Aurelije toplo i sa uvažavanjem izražava, upor. M. Aurel. I 9.

²⁴ Upor. npr. I 14 i XI 13 kao mesta u Markovom spisu *Samom sebi* na čije je nastajanje mogla direktno uticati Plutarhova metoda uporednosti.

²⁵ Ael. Ar. *Orat.* 10, 73. Upor. Hirzel, nav. delo, str. 76–7.

²⁶ App. *B.C.* II 15. Cf. IV 20.

caj Plutarhovitih životopisa na Apijana mogao bi se zaključiti i na osnovu znamenitog Apijanovog poređenja Aleksandra i Cezara,²⁷ iako se takvo poređenje dvojice verovatno najvećih vojskovođa antike uvek i iznova samo po sebi nametalo i moglo je biti opšte mesto kod istoriografa i biografa onoga doba. Da su, međutim, Plutarhovi *Uporedni životopisi* vršili snažan uticaj na istoriografiju carskog perioda, pokazuje i činjenica da je Plutarh u tom poslu imao i svog nastavljača. Reč je o Amintijanu (Ἀμύντιανός), poznatom kao autoru jedne ne-sačuvane istorije o Aleksandru Velikom koja je bila posvećena caru Marku Aureliju.²⁸ Isti Amintijan je, ugledajući se na Plutarha, sastavio i *Uporedne životopise* (βίοι παράλληλοι) koje, na žalost, poznajemo samo na osnovu Fotijevog izvoda. Zna se, međutim, da je sirakuškog tiranina Dionisija poredio sa rimskim carem tiraninom Domicijanom, a makedonskog kralja Filipa II sa carem Avgustom.²⁹ Nema sumnje da je Plutarh uticao i na biografa Damofila iz Bitinije.³⁰ Opet, od velikih istoričara III veka Plutarhove *Uporedne životopise* rado citira i Dion Kasije (iako samo delom sačuvan za period koje Plutarh pokriva svojim biografijama slavnih Rimljana),³¹ a to je i vreme kada je Plutarh već uveliko smatran školskim piscem.

Kako je Plutarh važio za pristalicu Platonove filosofije, ali i velikog poznavao oca filofske misli uopšte, prirodno je da njegova dela, filofske rasprave i traktati sakupljeni u okviru *Etičkog zbornika* (*Moralia*) pre svih drugih, budu interesantna i filofsima. Tako dok Diogen Laertije, pisac biografija grčkih filofa i mislilaca, i drugi autori sličnih ambicija citiraju još Plutarhove *Uporedne životopise*,³² filofsi, pre svega oni novopltoničarskog pravca, uglavnom se okreću Plutarhu kao vrsnom tumaču Platonovog učenja i njegovim filofskim esejima iz *Etičkog zbornika*. Od predstavnika novopltonizma najvažnije mesto zauzima Porfirije iz Tira iz III veka (živeo, otprilike, između 234. i 305. godine), neposredan učenik filofa Plotina. Porfiriju je Plutarh podjednako zanimljiv i kao istoričar, naučnik i filof, jer se i sam bavio različitim disciplinama, a naročito filofsijom, filologijom i istoriografijom. S druge strane, on je, kao Pitagora i pitagorejci (ali kao i njegov učitelj Plotin), bio pristalica vegeterijanstva, a poznato je da je i Plutarh još u mladosti sastavio spis *O jedenju mesa* (Περὶ σαρκοφαγίας) u kome se otvoreno zalaže za uzdr-

²⁷ App. B.C. II 149–154. Upor. Hirzel, nav. delo, str. 77.

²⁸ FGrHist 150 [Amyntianos].

²⁹ Phot. cod. 131. Upor. Ziegler, nav. delo, col. 948.

³⁰ Upor. M. Raimondi, Damofilo di Bitinia e il De fortuna Romanorum di Plutarco, u L. Troiani, G. Zecchini (edd.), *La cultura storica nei primi due secoli dell'impero romano*, Roma 2005, 217–248.

³¹ Cass. Dio IX 40, 5; XXX–XXXV 107, 1; epit. 31, 7.

³² Diog. Laert. IV 4 (citat iz Plutarhove biografije Lisandra); IX 60 (citat iz Aleksandrove biografije). Plutarhova dela izvesno poznaje i koristi i Flavije Filostrat (II–III vek), autor uticajnih *Života sofista*, a koji Plutarha navodi i u nekim drugim svojim radovima i pismima: *Epistulae et diallexeis* 73, 18 (pismo upućeno rimskoj carici Juliji Domni); *Razgovor o herojima* (*Heroicus*), 678, 29. Isto važi i za sofistu i isoričara Eunapija iz Sarda, autora takođe mnogo čitanih *Života sofista*: II 1, 3; II 1, 7.

žavanje od korišćenja mesa u ishrani.³³ Od predstavnika neoplatonizma IV veka Plutarha čita učeni sofista i car Julijan Apostata. On je podjednako cenio Plutarhove biografije i etičke spise. Čak zahvaljujući Julijanu mi delimično poznajemo i neka danas izgubljena Plutarhova dela, poput *Mitskih pripovesti* (μυθικὰ διηγήματα) i biografije kiničara Krateta.³⁴ Grupi uticajnih neoplatoničara koji su rado koristili Plutarha pripadaju i Proklo (V vek), pisac sačuvanih komentara Platonovih dijaloga, retori i filosofi Temistije i Libanije, sve do filozofa Damaskija i Simplikija Kiličanina, poslednjih predstavnika atinske neoplatoničarske škole (bili među onima koji su morali da napuste Atinu i Akademiju kada je Justinijan carskim ediktom 529. godine zatvorio paganske filozofske škole).³⁵ Kada je već reč o značajnim latinskim piscima IV veka koji su se mogli ugledati na Plutarha, svakako je važno navesti Amijana Marcelina, jednog od najvećih istoričara koji su stvarali na latinskom jeziku. Amijan iz sirijske Antiohije, *miles et Graecus*, za svoje je *Res Gestae* mogao koristiti Plutarha i njegova dela ne toliko kao izvor, već pre kao jedan prihvatljiv i poželjan kulturni model koji polazi od sinteze grčkih i rimskih elemenata. Kao i Plutarh, Amijan je bio ponosan na svoje helenske korene i helensko obrazovanje, ali u isto vreme je kao rimski vojnik dosledno služio u odbrani Carstva.³⁶

S druge strane, preko retorskih i filozofskih škola gde su njegovi spisi postali deo obavezne lektire, Plutarha upoznaje i hrišćanski svet, a veći broj crkvenih otaca ga usvaja i ceni kao polihistora. Među prvima je izvesno bio Klement Aleksandrijski, prvi „doktor“ hrišćanstva (II–III vek), koji je izgleda i naziv svog najvećeg dela *Stromate* ili takozvane „Tapiserije“ (Στρωματεῖς) preuzeo iz korpusa Plutarhovih spisa.³⁷ Plutarha, međutim, naročito čitaju i cene veliki crkveni oci IV veka, Jovan Hrisostom („Zlatousti“), Grigorije Nazijanski i Grigorije iz Nise, ali pre svih njih, Vasilije Veliki.³⁸ Činjenica da Plutarh u svojim delima uopšte ne spominje hrišćanstvo i hrišćansko učenje, možda je takođe doprinela njegovoj popularnosti, jer za razliku od nekih drugih poznatih savremenika i paganskih pisaca (na primer, Tacita ili Plinija Mlađeg), on ne polemiše sa hrišćanima i nije im se neposredno zamerio. Njegovi spisi se zato svrstavaju u ona dela paganskih pisaca koja, i po stro-

³³ Od sačuvanih dela, Porfirije najviše puta citira Plutarha upravo u svom delu *O uzdržavanju* (*De abstinentia*), III 18; III 24; IV 3, ali v. takođe *FGrHist* 260 F 24 [Porphyrios].

³⁴ Upor. Hirzel, nav. delo, str. 79; Ziegler, nav. delo, col. 948.

³⁴ Upor. Hirzel, nav. delo, str. 79; Ziegler, nav. delo, col. 948.

³⁵ Upor. Ziegler, nav. delo, col. 948.

³⁶ O zanimljivom odnosu Amijana Marcelina, cara Julijana Apostate (junaka Amijanovih *Res gestae*) i Plutarha, upor. D. den Hengst, *Emperors and Historiography, Collected Essays on the Literature of the Roman Empire* (Mnemosyne Suppl. 319), Leiden–Boston 2010, str. 100–105.

³⁷ Tako se, naime, zvalo delo nastalo oko 150. godine koje je u starini pogrešno pripisano Plutarhu iz Heroneje (Ps.-Plut. *στρωματεῖς*). Upor. Hirzel, nav. delo, str. 85.

³⁸ Upor. Hirzel, nav. delo, str. 83–87. Uopšte o prijemu koji je Plutarh imao kod velikih hrišćanskih pisaca i apologeta, v. takođe M. La Matina, Plutarco negli autori cristiani greci, u I. Gallo (ed.), *L'eredità culturale di Plutarco dall'Antichità al Rinascimento. Atti del VII Convegno plutarcheo Milano-Gargnano, 28–30 maggio 1997*, Napoli 1998, str. 81–110.

gim merilima Vasilija Velikog, mogu biti od koristi i hrišćanima. Plutarhova dela rado čita i koristi i veliki crkveni pisac i istoričar hrišćanske crkve Evsevije iz Cezareje u Palestini, koji je, kako smatraju neki istraživači, i za svoju *Biografiju Konstantina Velikog* kao uzor mogao imati Plutarhove biografije.³⁹ Isto važi i za nastavljачa Evsevijeve *Istorije crkve* Teodoreta, episkopa Kira u Siriji, jednog od najvažnijih hrišćanskih pisaca V veka.⁴⁰

Ovaj naš pregled značajnih pisaca i mislilaca antike na koje su Plutarh i njegov književni opus vršili neposredan uticaj završićemo, međutim, iz više razloga, sa jednim autorom koji je živio i stvarao u VI veku. Reč je o Agatiji, slavnom pesniku, pravniku i istoričaru Justinijanove epohe. U tradiciji on se često navodi i kao Agatija Sholastik, jer se bavio pravom i advokaturom, a najviše je poznat kao nastavljач Prokopijeve *Istorije ratova* (u 5 knjiga obradio period između 552. i 559. godine). Kao istoričar Agatija se ugleda na svog prethodnika Prokopija, ali rado citira i najveće antičke grčke istoričare poput Herodota, Tukidida ili Polibija. U tom pogledu je i Plutarh kao pisac čitanih biografija slavnih istorijskih ličnosti Agatiji veoma zanimljiv autor. Međutim, razlog zašto navodimo Agatiju na ovom mestu je njegov pesnički rad, jer je on, između ostalog, jedan svoj epigram *O Plutarhovoј slici* posvetio upravo slavnom Heronejaninu.⁴¹ Videvši, naime, bistu koju su Plutarhu u čast podigli Rimljani, Agatija je oduševljeno zapevao:

„Tvoju slavu sliku postaviše, Plutarhu
Heronejaninu, snažni sinovi Ausonije,
jer si u Uporednim životopisima najbolje među Helenima
poredio sa neustrašivim stanovnicima Rima.
Ali čak ni ti nisi mogao životopis uporediv
sa tvojim napisati; jer tebi ravna nema.“

(slobodan prevod)

Σείο πολυκλήντα τύπον στήσαντο, Χερωνεῦ
Πλούταρχε, κρατερῶν υἱέες Αὔσονίων,
ὅττι παραλλήλοισι βίοις Ἑλλήνας ἀρίστους
Ῥώμης εὐπολέμοις ἤρμοσας ἐνναέταις.
ἀλλὰ τεοῦ βιότιο παραλλήλον βίον ἄλλον
οὐδὲ σύ γ' ἂν γράψαις· οὐ γὰρ ὁμοιον ἔχεις.⁴²

³⁹ Evsevije, istine radi, najviše puta direktno citira Plutarhova dela u svom velikom radu načinjenom u čak 15 antičkih knjiga i naslovljenom *Preparatio evangelica* (*Priprema za jevanđelje*); delo je, kako to i sam naslov govori, bilo namenjeno paganima kao uvod u hrišćanstvo.

⁴⁰ Upor. Hirzel, nav. delo, str. 87; Ziegler, nav. delo, col. 949.

⁴¹ Sačuvan u okviru Planudove zbirke epigrama koja je kao dodatak (*Appendix Planudea*) pridružena najpoznatijoj antologiji grčkih epigrama, *Anthologia Palatina*: A.P. XVI 331. Upor. takođe Hirzel, nav. delo, str. 82.

⁴² Grčki tekst naveden prema H. Beckby (ed.), *Anthologia Graeca, Band IV, Bücher XII–XVI*, München 1958², str. 480, odnosno W. R. Paton (ed.), *Greek Anthology, Vol. V, Books XIII–XVI* (Loeb Classical Library), London–New York 1918, str. 356.

MIRKO OBRADOVIĆ, PhD

Faculty of Philosophy
University of Belgrade

THE INFLUENCE OF PLUTARCH'S WRITINGS IN ANTIQUITY

Summary

Plutarch from Chaeronea has always been one of the most favourite classical authors. His *Parallel Lives*, a series of biographies of famous Greeks and Romans, as well as his *Moralia*, a great collection of philosophical, political and religious essays, are a real treasure of knowledge about the Greco-Roman world from the point of view of this renowned biographer, philosopher and polyhistor. With his encyclopaedic knowledge and manifold interests, Plutarch saved from oblivion many eminent prose writers, poets, philosophers, historians, whose works had been lost in antiquity. Thus it is no wonder that Plutarch was read and studied in the Byzantine East in the Middle Ages, and in the period of Humanism and the Renaissance his work was "rediscovered" in the West. If the Renaissance in Europe can be seen as a victory and the revival of antiquity and of the classical culture, then Plutarch's works contributed to that victory significantly. Plutarch was among those few great classical authors whose voluminous work was published in the West in the Renaissance and translated into Latin and modern European languages. It is doubtful if we nowadays would have, for example, some of Shakespeare's plays (Julius Caesar, Coriolanus, Antony and Cleopatra) if the greatest playwright in recent history had not had access to Plutarch's writings through the first English translation of the *Parallel Lives* by Sir Thomas North. Plutarch's writings had enormous influence on modern European literature. Although his influence declined in the 19th and 20th centuries, a sort of "Plutarchomania" has been going on, more or less, to the present day.

It is, however, less known that Plutarch's works were read and quoted in many literary sources already in antiquity. Even though we cannot speak about "Plutarchomania", a large number of writers of the Roman Imperial period, especially those with high rhetorical and philosophical education, used and quoted many writings of Plutarch and highly praised his opinions about various issues. This paper analyzes all those instances in Greek and Roman authors between 2nd and 6th century AD, beginning from the voluminous *Attic Nights* (*Noctes Atticae*) written by Aulus Gellius from the second part of 2nd century AD, to the epigram dedicated to Plutarch by a famous poet and historian Agathias from the reign of the emperor Justinian I (6th century). The best way to get an impression of the prestige he enjoyed in antiquity is to quote this epigram (A.P. XVI 331). It runs as follows:

The valiant sons of Italy set up your renowned image,
Plutarch of Chaeronea,
because in your Parallel Lives
you coupled the best of the Greeks
with the warlike citizens of Rome.
But not even you could write a life parallel to your own,
for you have no equal.

(translation adapted from
the Loeb edition by W. R. Paton)